

УДК 373.5.042:159.93

Соколова Ганна Борисівна

кандидат психологічних наук, старший викладач

кафедри дефектології та фізичної реабілітації

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К. Д. Ушинського»

e-mail: absokolova@ukr.net

ORCID 0000–0002–9913–1814

[https://doi.org/10.18524/2304-1609.2018.1\(47\).145684](https://doi.org/10.18524/2304-1609.2018.1(47).145684)

**ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ**

В статті представлений теоретичний аналіз сучасної наукової літератури з проблеми вивчення психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в спеціальних та інклюзивних навчальних закладах. Виділено такі основні підходи до питань психологічного супроводу, як командний підхід, системно-орієнтаційний підхід, комплексність педагогічної діяльності вчителів та асистентів, толерантне ставлення. Автором описані принципи психолого-педагогічного супроводу: принцип «на боці дитини», безперервність супроводу, мультидисциплінарність супроводу, автономність. На основі даних спеціальної літератури уточнено поняття «психологічний супровід». Як висновок зазначено, що проблема вирішена недостатньо, як теоретично, так і практично. Тому подальші дослідження з даного питання є перспективними. **Ключові слова:** психологічний супровід, діти з особливими освітніми потребами, етапи психологічного супроводу.

Постановка проблеми. Актуалізація проблеми психологічного супроводу як предмета наукових досліджень пов'язана із нагальними потребами сучасної спеціальної психології, оскільки, на відміну від медичної та корекційно-педагогічної, психологічна складова супроводу є найменш розробленою.

Характеризуючи складність досліджуваної нами проблеми, необхідно відмітити, що поки не існує єдиної теорії психологічного супроводу, чітких критеріїв його виокремлення у самостійну наукову одиницю. Водночас дослідники підкреслюють необхідність термінологічного окреслення феномену психологічного супроводження, що знайшло своє відображення у використанні близьких, але не тотожних понять «підтримка», «супровід», «психолого-педагогічний супровід», «психологічний супровід» тощо. Така полісемантика доводить, що психологічний супровід є однією з найбільш актуальних та досліджуваних проблем у психологічній науці.

Тому різноманітність психолого-педагогічних концепцій супроводу потребує уточнення вихідного рівня уявлень про нього, актуалізує науковий пошук до розкриття його основних змістових одиниць, сутності, типів тощо.

Не дивлячись на те, що у зміст кожного з означених понять закладено різні сенси: підтримка психічного здоров'я людей, які на певному етапі розвитку мають особистісні труднощі (М. Мушкевич, Н. Самойлова), підтрим-

ка здоров'я дитини протягом всього її освітнього шляху (А. В. Гордєєва), надання психологічної допомоги, спрямованої на розвиток і саморозвиток самосвідомості особистості (К. О. Альбуханова-Славська, Л. І. Божович), допомога, яка запускає механізми саморозвитку й активізує власні ресурси людини (Д. Локк, А. В. Мудрик), подолання різних труднощів у психічному розвитку дітей (Т. В. Глазкова, М. І. Губанова, Е. А. Данілавічюте, Т. В. Єгорова, Ю. В. Замятина, А. А. Колупаєва, Н. П. Спіріна) тощо, межі різних видів супроводу розмиті, що потребує уточнення психологічного змісту кожного з них [6].

Мета статті полягає в уточненні поняття «психологічний супровід» на основі теоретичного аналізу сучасних наукових досліджень.

Результати дослідження. Найбільш узагальнено супровід розглядається як складний процес взаємодії супроводжувача та супроводжуваного, результатом якого є рішення або дія, що призводять до змін в особистості супроводжуваного (О. В. Бережна, Л. М. Блинова, Т. С. Горолатова, О. І. Казакова, Т. В. Чернікова та ін.). Інакше кажучи, супровід визначається низкою вчених як допомога у формуванні спектру розвитку, в якому відповідальність за дії несе сам суб'єкт.

Під поняттям «супровід» Л. М. Блинова має на увазі допомогу та підтримку, а О. В. Бережна розглядає його як метод, що забезпечує створення умов для прийняття суб'єктом розвитку оптимальних рішень в різних ситуаціях життєвого вибору. При цьому, як підкреслює вчена, суб'єктом розвитку стають як людина, так її соціальне оточення. На прикладі дітей-сиріт в інтернатному закладі О. В. Бережна уточнює, що супровід означає діяльність, спрямовану на створення оптимальних умов, які сприяють успішному вихованню, навчанню, розвитку дітей-сиріт та їх соціалізації [1].

В дослідженнях Т. С. Горолатової та Т. В. Чернікової поняття «підтримка» та «супровід» диференціюються, не дивлячись на їхню зовнішню схожість. Так, Т. С. Горолатова звертає увагу на те, що термін «супровід» є ширшим та багатозначнішим за «підтримку». Зокрема поняття «підтримка» та «супровід» можуть бути по-різному представлені у випадках охорони соціальних прав особистості; становлення системи заходів для виявлення та підтримки її інтересів, схильностей; розвитку процесу спільного з учнем виявлення його інтересів і подолання проблем, що заважають досягати бажаних результатів в навчанні, самовихованні, спілкуванні. Суголосно підходу Т. С. Горолатової у перерахованих вище випадках використання поняття «підтримка» припускає допомогу в розвитку, передбачає використання як індивідуальних можливостей, так і середовищних умов, в яких такий розвиток відбувається.

Ми також погоджуємося із тим, що підтримка, на відміну від супроводу, надається за фактом будь-якої складної ситуації, передбачає корекцію поведінки, але не запобігає проблемі, тобто поверхнево, без порушення глибинних процесів, призводить до зовнішньої відповідності нормі, не усуває причин, що призвели до виникнення проблемної ситуації.

Подібна диференціація понять «підтримка» та «супровід» є концептуально важливою щодо створення основних принципів, моделей, цілей та задач

психологічного супроводу, адже психологічна підтримка передбачає допомогу в подоланні труднощів, а психологічний супровід, перш за все, спрямований на створення умов, що запобігають виникненню проблеми; застосування моделей підтримки здійснюється з метою виправлення дефекту, а моделей супроводу — навчає самостійному розв'язанню проблем, сприяє розвитку механізмів саморегуляції з метою внесення нових, позитивних змін.

Отже, оскільки супровід є тривалим процесом, який передбачає рішення задач особистісного становлення, а підтримка — короточасним, спрямованим на подолання труднощів процесом, цей термін майже не вживається в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях.

Семантично термін «**психолого-педагогічний супровід**» є більш глибоким та розгорнутим, аніж «супровід», концептуально розглядається як супровід природного розвитку дитини (М. Р. Битянова, Ю. С. Галлямова, Р. В. Дем'янчук, А. О. Хілько, Т. В. Чернікова, І. К. Йокубаускайте).

Ми підтримуємо позицію Т. В. Чернікової, яка наголошує, що психолого-педагогічний супровід, у першу чергу, спрямовується на побудову життєвого простору людини, що зростає, та передбачає участь компетентного дорослого, який викликає у дитини довіру. Основними принципами психологічного супроводу вчена виділяє врахування вікового розвитку дитини, спадкоємність в роботі психологів та батьків, суб'єкт-суб'єктні відносини з вихованцем. Як і у попередньому випадку, коли йшлося про супровід, Т. В. Чернікова відмежовує психологічний супровід від психологічної підтримки, розуміючи під останньою співпроживання несприятливого або скрутного періоду в житті дитини. Психологічна підтримка, на думку Т. В. Чернікової, включає в себе співпереживання, емпатію в такій формі, яка виступає підтвердженням значимості особистості в цілому [9].

Психолого-педагогічний супровід стосовно дітей з обмеженими можливостями здоров'я, на думку І. К. Йокубаускайте, передбачає створення умов, що як найбільше запобігали можливості виникнення соціальної дезадаптації [4].

У 1993 році Г. Бардієр, І. Ромазан і Т. Чередникова започаткували термін «**психологічний супровід**». Досліджуючи біологічні чинники, що впливають на розвиток дитини, вчені зазначають, що у залежності від ситуації, що виникає у групі, особливостей взаємин між дітьми психологічний супровід має в різну направленість та використовується у різноманітних формах розвиваючих занять.

Пізніше супроводжуючу діяльність психолога вчені стали розглядати ширше, з точки зору, що передбачає створення оптимальних умов для оптимізації навчального процесу із урахуванням індивідуальних особистісних якостей учнів та їх пізнавальних можливостей (Е. М. Александровська, М. Р. Битянова, Т. В. Сак та ін.) [7].

Як зазначають дослідники, постійні зустрічі психолога з дорослими та дітьми більш ефективні, ніж епізодичні, кваліфіковано проведені інтенсивні тренінги (Е. М. Александровська, О. І. Альшаніна, К. В. Бабак, М. Р. Битянова, С. В. Духновський, Т. В. Зайцева, О. А. Козирева, Н. В. Куренкова, Т. В. Сак, Ю. В. Слюсарев, Ю. В. Суховершина, Т. І. Чіркова та ін.) [5].

Основний зміст психологічного супроводу полягає в тому, щоб створювати умови для гармонійного розвитку особистості дитини, але не вирішувати замість неї її проблеми, а створити умови для самостійного вибору на різних етапах онтогенезу. Психолог має направляти дитину та її батьків як наставник, у разі виникнення потреби вони можуть звернутися до нього за допомогою, але він не стане за них робити все. В парадигмі психологічного супроводу основне завдання психолога полягає у створенні оптимальних умов для розвитку у дитини навичок самостійного мислення та прийняття рішень.

В сучасній психології ідея психологічного супроводу набуває все більшої популярності, оскільки вона дає можливість органічно поєднувати специфічну психологічну роботу з цілями і цінностями всього навчально-виховного процесу.

У дослідженнях А. П. Журавель психологічний супровід трактується як процес проведення цілого ряду заходів, за допомогою яких, можна подолати ряд труднощів, підвищити рівень психологічної стійкості [2]. За допомогою такого трактування автор зазначає основні загальні складові структури психологічного супроводу. На думку автора, супровід повинен містити мету, суб'єкт та об'єкт, оптимальні шляхи психологічного супроводу, а також форми, методи і засоби психологічного супроводу.

Такої ж думки дотримується Ю. В. Суховершина, у своїх працях вона досліджує психологічний супровід як єдність всіх учасників освітнього процесу у напрямку створення підстав для позитивного розвитку учня впродовж всього процесу за умови збереження максимуму його свободи та відповідальності [8]. Авторка стверджує, що психологічний супровід можливий за умов оптимізації психологічного стану людини.

Найбільш послідовно концепція психологічного супроводу представлена в дослідженнях Е. Ф. Зеєра, який визначає його як цілісний процес вивчення, формування, розвитку та корекції становлення особистості [3]. Ми не можемо погодитися із думкою вченого, що психологічного супроводу потребують насамперед люди, які відчувають потребу у психологічній підтримці та допомозі, адже не завжди людина, а особливо дитина або підліток, може об'єктивно оцінити свої слова, вчинки або дії. Достатньо часто діти не звертають увагу на негаразди в навчальній діяльності або міжособистісних стосунках, вони часто не критичні до власної поведінки.

Надання кваліфікованої, своєчасної, комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям, особливими освітніми потребами є одним з актуальних завдань спеціальної психології та педагогіки. Успіх допомоги таким дітям залежить насамперед від таких факторів як соціальне середовище та психологічний клімат у родині. Система психологічної допомоги успішно реалізується у формі психологічного супроводу, який дуже вдало використовується в системі спеціальної освіти.

О. В. Токар також виділяє етапи психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

На першому етапі проводиться психолого-педагогічне вивчення дитини.

На другому етапі здійснюється аналіз отриманих даних.

Під час третього етапу розробляються спільні рекомендації, що стосуються самої дитини та її найближчого оточення родина та педагоги, після чого складається план комплексної корекційної допомоги для кожної дитини.

Четвертий етап передбачає проведення психологічного консультування всіх учасників навчально-виховного процесу з приводу визначення оптимальних шляхів і засобів, на що впливають розв'язання питань навчання, виховання та соціалізації дитини.

На п'ятому етапі надаються рекомендації всім учасникам супроводу дитини з особливими освітніми потребами.

На шостому етапі аналізується результат виконаних рекомендацій всіх учасників навчально-виховного процесу.

На заключному сьомому етапі прогноуються перспективи подальшого розвитку дитини.

Узагальнюючи вищезазначені дослідження, можна стверджувати, що психологічний супровід є комплексною системою, що забезпечує дитині психологічну безпеку, надання їй ресурсів для можливості самостійно протистояти різним соціальним негараздам.

Психологічний супровід розглядається багатьма авторами як комплексна система, що об'єднує різні методи діяльності психолога, що спрямовані не тільки на дитину, але і на її оточення.

Ця система визначає нову, сучасну позицію фахівця. Тобто психологічний супровід — це рух разом з особистістю, яка постійно змінюється, своєчасне визначення можливих шляхів, за необхідності — допомога і підтримка. Система психологічного супроводу для дітей з особливими освітніми потребами спрямована на розвиток та корекцію психологічних особливостей та досягнення дитиною оптимального пристосування до оточення і носить навчальний характер, який полягає в оволодінні знаннями, уміннями, навичками ефективного подолання стресових ситуацій та вирішення психологічних проблем з урахуванням індивідуальних та вікових особливостей дитини та актуальної соціальної ситуації її розвитку. Отже система освіти має низку стандартних запитів до психологічної служби. Одним з них є допомога дитині в особистісному розвитку. У цьому контексті саме психологічний супровід виступає основним засобом, що сприяє всебічному розвитку дитини з особливими освітніми потребами.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, в сучасній психологічній науці існують близькі, але не тотожні поняття «підтримка», «супровід», «психолого-педагогічний супровід», «психологічний супровід» тощо. Підтримка є короткочасним, спрямованим на подолання труднощів процесом; супровід визначається як допомога у формуванні поля розвитку, в якому відповідальність за дії несе сам суб'єкт; психолого-педагогічний супровід концептуально розглядається як супровід природного розвитку дитини, а психологічний супровід, як найбільш оптимальний процес, не захищає дитину від труднощів, не вирішує замість неї проблеми, а створює умови для вчинення усвідомленого, відповідального і самостійного вибору на різних етапах онтогенезу.

В контексті нашого дослідження, перспективним ми вважаємо, розглянути психологічний супровід, як багатомірну систему комплексної психологічної підтримки та допомоги дітям з синдромом Дауна та їхнім батькам, яка включає в себе різні форми, методи та засоби допомоги в процесі навчання та позанавчальної життєдіяльності, підвищення резистентності дітей до дестабілізуючих зовнішніх та внутрішніх факторів. Тому, в нашому дослідженні, ми будемо говорити не тільки про психологічний супровід дітей із синдромом Дауна як такий, але й визначати шляхи його впровадження в навчальний процес при роботі з учнями у спеціальній школі та їх батьками.

Список використаних джерел та літератури

1. Бережная О. В. Психолого-педагогическое сопровождение детей-сирот как средство их социализации : дис. ... канд. пед. наук / О. В. Бережная. — Ставрополь, 2005. — 191 с.
2. Журавель А. П. Психологічний супровід оперативно-службової діяльності особового складу підрозділів охорони державного кордону України: автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.09 / А. П. Журавель. — Хмельницький : Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2006. — 20 с.
3. Зеер Э. Ф. Психология профессий : учеб. пособие для вузов / Э. Ф. Зеер. — 2-е изд., перераб., доп. — М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. — 336 с.
4. Йокубаускайте И. К. Психолого-педагогические возможности детей с ограниченными возможностями в здоровье в образовательном пространстве общеобразовательной школы / И. К. Йокубаускайте // Психолого-педагогическое сопровождение детей с ограниченными возможностями здоровья в общеобразовательной школе : метод. пособие. — Н. Новгород, 2007. — С. 51.
5. Кобильченко В. В. Теоретико-методичні засади психологічного супроводу підлітків з глибокими порушеннями зору : автореф. дис. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.08 «Спеціальна психологія» / Кобильченко В. В. — К., 2010. — 40 с.
6. Прохоренко Л. І. Експериментальна модель формування саморегуляції навчальної діяльності школярів із затримкою психічного розвитку / Л. І. Прохоренко // Вісник Одеського національного університету. Психологія. — 2017. — Т. 22, вип. 3 (45). — С. 52–61.
7. Соколова Г. Б. Проблема психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в наукових дослідженнях / Г. Б. Соколова // Вісник Одеського національного університету. Психологія. — 2017. — Т. 22, вип. 4 (46). — С. 52–59.
8. Суховершина Ю. В. Психологическое сопровождение личностно-профессионального развития студента службой практической психологии вуза : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ю. В. Суховершина. — Курск, 2006. — 200 с.
9. Черникова Т. В. Психологическая поддержка в образовании : монография / Т. В. Черникова. — М. : МПА-Пресс, 2003. — 408 с.

REFERENCES

1. Berezhnaia, O. V. (2005). *Psikhologo-pedahohycheskoe soprovozhdenye detei-syrot kak sredstvo ykh sotsyalyzatsyy* [Psychological and pedagogical support of orphans as a means of their socialization]. *Candidate's thesis*. Stavropol [in Russian].
2. Zhuravel, A. P. (2006). *Psikhologichnyi suprovod operatyvno-sluzhbovoi diialnosti osobovoho skladu pidrozdiliv okhorony derzhavnogo kordonu Ukrainy* [Psychological support of operative-service activity of the personnel of the units of the state border guard of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Khmelnytskyi [in Ukrainian].
3. Zeer, Э. Ф. (2003). *Psikhoholyia professyy* [Psychology of professions]. Ekaterynburh [in Russian].
4. Yokubauskaite, Y. K. (2007). *Psikhologo-pedahohycheskye vozmozhnasty detei sohranychenny my vozmozhnostyamy v zdorove v obrazovatel'nom prostranstve obshcheobrazovatel'noi shkoly*

[Psychologo-pedagogical possibilities of children with the limited possibilities in health in educational space of a comprehensive school]. N. Novhorod [in Russian].

5. Kobylchenko, V. V. (2010). Teoretyko-metodychni zasady psykholohichnoho suprovodu pidlitkiv z hlybokomy porushenniamy zoru [Theoretical and methodical bases of psychological support of teenagers with deep infringements of sight]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Prokhorenko, L. I. (2017) Eksperymentalna model formuvannia samorehuliatcii navchalnoi diialnosti shkoliariv iz zatrymkoiu psykhičnoho rozvytku [Experimental model for the formation of the self-regulation of educational activity of schoolchildren with delay of mental development]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu — Bulletin of Odessa National University*. 22 (3 (45)), 52–61. [in Ukrainian].
7. Sokolova, H. B. (2017). Problema psykholoho-pedahohichnoho suprovodu ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy v naukovykh doslidzhenniakh [The problem of psychological and pedagogical support of children with special educational needs in scientific researches]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu — Bulletin of Odessa National University*. 22 (4 (46)), 52–59. [in Ukrainian].
8. Sukhovershyna, Yu.V. (2006). Psykholohycheskoe soprovozhdenye lychnostno-professyonalnoho razvytyia studenta sluzhboi praktycheskoi psykholohyy vuza [Psychological accompaniment of personal and professional development of the student with the service of practical psychology of the university]. *Candidate's thesis*. Kursk [in Russian].
9. Chernykova, T. V. (2003). *Psykholohycheskaia podderzhka v obrazovanuyi [Psychological support in education]*. Moscow: MPA-Press, [in Russian].

Соколова Анна Борисовна

кандидат психологических наук, старший преподаватель

кафедры дефектологии и физической реабилитации

ГУ «Южноукраинский национальный педагогический университет

имени К. Д. Ушинского»

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Резюме

В статье представлен теоретический анализ современной научной литературы по проблеме психологического сопровождения детей с особыми образовательными потребностями. Автором выделены основные подходы к вопросам психологического сопровождения детей с особыми образовательными потребностями, рассмотрены этапы психологического сопровождения.

Используя данные специальной литературы, автор уточняет понятие «психологическое сопровождение». Учитывая актуальность исследуемой темы, обозначает перспективы дальнейших исследований, которые предполагают рассмотреть вопросы психологического сопровождения детей с синдромом Дауна.

Ключевые слова: психологическое сопровождение, дети с особыми образовательными потребностями, этапы психологического сопровождения.

Sokolova Anna. B.

PhD (Candidate of Psychological Sciences), senior lecturer, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

RESEARCH OF THE PROBLEM OF PSYCHOLOGIKAL SUPPORT OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract

The article presents a theoretical analysis of modern scientific literature on the problem of psychological support for children with special educational needs in inclusive educational institutions.

The author outlines the main approaches to the issues of psychological support for children with special educational needs, the stages of psychological support are considered. The following main approaches to issues of psychological support are singled out: team approach, system-orientation approach, complexity of pedagogical activity of teachers and assistants, tolerant attitude. The author describes the principles of psychological and pedagogical support: the principle of «on the side of the child», continuity of support, multidisciplinary of support, autonomy. Based on the data of special literature, the concept of «psychological support» is specified. As a conclusion it is noted, that the given problem is solved insufficiently, both theoretically and practically. Therefore, further research on this issue is promising.

Taking into account the relevance of the topic under study, prospects for further research are outlined, which suggest to consider the psychological support of children with Down syndrome.

Key words: psychological support, children with special educational needs, stages of psychological support.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2018